

МОВА МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ЯК МОВА МАСТАЦТВА СЛОВА

*А. М. Пісарэнка, кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры беларускай і замежнай філалогіі ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»*

Анатацыя. У артыкуле апісаны шляхі вывучэння мовы мастацкага тэксту, разгледжана распрацаванасць гэтай праблемы і адзначана яе шматвектарнасць. Дадзены аспект вывучэння мовы з'яўляецца актуальным, паколькі мастацкі тэкст адлюстроўвае сучасны стан мовы (яе вусную і пісьмовую разнавіднасці) і перспектывы развіцця, шляхі ўдасканалення вобразнай сістэмы.

Ключавыя словы: мова мастацкага тэксту, мастацтва слова, лінгвістычны аналіз тэксту, філалагічны аналіз тэксту, этапы аналізу, узроўні мовы, факты агульнамоўныя, традыцыйныя і аўтарскія.

THE LANGUAGE OF FICTION AS THE LANGUAGE OF WORD ART

*A. Pisarenka, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Belarusian and Foreign Philology of the Educational
Institution «Belarusian State University of Culture and Arts»*

Abstract. The article highlights the development of the problem and notes its multi-vector nature, describes the ways of studying the language of the artistic text. This aspect of language learning is relevant, as the artistic text reflects the current state of the language (its oral and written varieties) and development prospects, ways of improving the figurative system.

Keywords: the language of the artistic text, the art of the word, linguistic analysis of the text, philological analysis of the text, stages of analysis, language levels, common language, traditional and author's facts.

Літаратура кваліфікуецца як мастацтва слова: вобразы, створаныя з дапамогай маўленчых сродкаў, характарызуюцца яркасцю і запамінальнасцю, кранаюць душу чытача, у т. л. і творчых асоб – аўтараў твораў іных відаў мастацтва, калі слова выкарыстана менавіта трапна, адначасова вобразна і дакладна. Вывучэнню мастацкага маўлення прысвечана шмат лінгвістычных даследаванняў: у іх выяўляюцца моўныя адметнасці стылю мастацкай літаратуры як самастойнай функцыянальнай разнавіднасці, закладаюцца тэарэтычныя асновы вывучэння стылістыкі мастацкай літаратуры, распрацоўваюцца тэарэтычныя і практычныя асновы лінгвістычнага, а затым філалагічнага аналізу тэксту і інш. Мова мастацкіх твораў адлюстроўвае (захоўвае, замацоўвае) не

толькі узус сучаснай мовы ці пэўнага перыяду развіцця мовы, але і разнастайныя ненаарматыўныя факты (аўтарскія неалагізмы, у т. л. семантычныя, дыялектныя адзінкі, прастамоўныя ўстойлівыя выразы ці інш.), чым увогуле забяспечваецца разнастайнасць, экспрэсіўнасць, вобразнасць маўлення.

Нягледзячы на значную колькасць лінгвістычных даследаванняў, прысвечаных вывучэнню адзінак розных узроўняў мовы мастацкай літаратуры, беларускаму мовазнаўству бракуе прац па комплексным аналізе тэксту, які дазваляе выявіць сутнасць твора, яго эстэтычную вартасць як аднаго з відаў мастацтва [7, с. 5–24].

Пачатак аналізу мовы мастацкіх твораў адлюстраваны ў калектыўных зборніках навуковых артыкулаў, дзе мовазнаўцы акрэсліваюць шэраг праблем, звязаных з лінгвістычным аналізам тэксту (далей ЛАТ), а таксама вызначаюць шляхі развіцця беларускай літаратурнай мовы і мовы нацыянальнай літаратуры [4, с. 7]. Сярод актуальных праблем нацыянальнай мовы, у т. л. мовы мастацкай літаратуры, і лінгвісты, і літаратуразнаўцы, і пісьменнікі адзінадушна называюць праблему народнасці мовы і творчасці пісьменніка; імі слушна адзначаецца, што літаратурная мова не павінна губляць сувязь з мовай народнай, яна павінна быць живою, а не выдуманай [4, с. 5]. Другую, не менш важную праблему лінгвісты бачаць у выкарыстанні пісьменнікамі вобразна-пераноснага значэння слова, стварэння вобраза шляхам ужывання слова з новым (аўтарскім) значэннем [4, с. 11]; яны асобна аналізуюць праблемы ЛАТ і акрэсліваюць шматвектарную накіраванасць гэтай працы. Імі правамерана сцвярджаецца, што лінгвістычны аспект аналізу павінен заключацца ў паўзроўневым даследаванні тэксту; сярод узроўняў імі вылучаны: фанетычны, на якім праяўляецца мілагучнасць мовы, вызначаюцца матываваныя (алітэрацыя і асананас) і немагаваныя паўторы; лексіка-семантычны, дзе разглядаюцца агульнамоўныя сінанімічныя замены слоў, эвалюцыя значэнняў слоў, семантычныя нюансы, выкарыстанне слоў рознай ступені актыўнасці і слоў, належных да розных сфер ужывання, а таксама ўзаемадзеянне лексікі спрадвечнай і запазычанай, мнагазначнасць слоў; граматычны, на якім павінна надавацца ўвага варыянтным склонавым формам слоў, эмацыянальна-экспрэсіўным формам, прыназоўнікава-склонавым спалучэнням, сінтаксічнай сінаніміцы [4, с. 28]. З дапамогай ЛАТ таксама павінны быць размежаваны факты агульнамоўныя, традыцыйныя і акрэслена спецыфічнае, аказіянальнае, уласцівае творам канкрэтнага аўтара, пры гэтым важна ўлічваць, што мастацкае слова рэалізуе і камунікатыўную, і эстэтычную функцыю.

У наступным калектыўным зборніку навукоўцы працягваюць распрацоўваць метадыку ЛАТ: так, А. К. Юрэвіч акцэнтуюць увагу на тым, што і даследчык мовы, і настаўнік-філолаг павінны памятаць, што «мастацкая літаратура – адзін з відаў мастацтва (тэатр, кіно, музыка,

жывапіс) і патрабуе вывучэння на аснове агульных законаў мастацтва, але “з улікам спецыфікі сродкаў выражэння – слоў, форм, словазлучэнняў, сінтаксічных канструкцый, якія, акрамя камунікатыўнай, маюць эстэтычную функцыю [5, с. 4]; даследчыца правамерна акцэнтуюе ўвагу на тым, што “аналіз мастацкага твора павінен выходзіць з адзінства зместу і формы” і адлюстроўваць ідэйна-вобразную еднасць [5, с. 4].

І. Я. Лепешаў працягвае распрацоўваць праблему вывучэння мовы мастацкага тэксту [2]: ім разглядаюцца віды аналізу літаратурнага твора (літаратуразнаўчы, тэксталагічны, лінгвістычны і стылістычны), вызначаецца месца лінгвістычнага аналізу сярод іншых відаў; асобныя артыкулы прысвечаны значнасці рэальна-гістарычнага каментарыя і прынцыпу гістарызму пры ацэнцы моўных з’яў як аснове навуковага іх разумення; ім усебакова аналізуюцца значэнні і ўжыванні найбольш тыповых моўных элементаў мастацкіх твораў лексічнага і фразеалагічнага ўзроўняў. Шляхам лінгвістычнага аналізу павінны, як слухна сцвярджаецца, даследавацца тыя моўныя з’явы, якія «звязаныя са спецыфікай мастацкіх тэкстаў, з эстэтычнай функцыяй слова як сродку ўздзеяння на чытача, з той “вобразнай энергіяй”, што ствараецца ў сферы мастацтва рознымі спосабамі» [2, с. 71]. Сярод такіх слоў і выразаў, якія ствараюць мастацкую энергетыку і працуюць на маўленчую экспрэсіўнасць твора, навукоўца называе найперш вобразныя сродкі мовы з аказіянальным зместам і лексічныя экспрэсіўныя сродкі. І. Я. Лепешаў зазначае, што «ў мастацтва як творчае адлюстраванне рэчаіснасці ў мастацка-вобразных формах уваходзяць архітэктура, музыка, літаратура, скульптура, жывапіс, графіка, танец, тэатр, кіно і інш.», аднак літаратура – слоўнае мастацтва, адмысловы від творчасці, паколькі жывіць у найбольшай ступені іншыя віды мастацтва вобразамі, сюжэтамі [2, с. 5]. Вучоным таксама падаецца цэласны, або комплексны, лінгвістычны аналіз асобных твораў («паэтапны») [2, с. 7] і зазначаецца, што ЛАТ накіраваны не толькі на выяўленне фактаў аўтарскай моватворчасці, але і паказаць шляхі далейшага развіцця літаратурнай мовы, яе ўзбагачэння [2, с. 179].

Значны ўклад у развіццё ЛАТ унесла Г. М. Малажай; ёю апісаны метады і прыёмы, актуальныя пры інтэрпрэтацыі твораў (семантыка-стылістычны метады, лінгвістычны эксперымент і яго прыёмы, супастаўляльна-стылістычны метады), прадэманстраваны ўзор іх прымянення ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі; навукоўцай удакладняецца змест тэрмінаў тэкст, падтэкст, кантэкст [5]. Мэту ЛАТ аўтар бачыць у выяўленні тых моўных адзінак, пры дапамозе якіх выражаецца ідэйны змест і звязаны з ім эмацыянальны змест твора [5, с. 10]. Найперш, на думку навукоўцы, лінгвісту варта вытлумачыць «не зусім лёгкія для хуткага ўспрымання моўныя з’явы (архаізмы, дыялектызмы, перыфразы, дэфармаваныя фразеалагізмы, аказіянальныя словы, полісемантычныя адзінкі, каламбурна выкарыстаныя амонімы, кантэкстуальныя сінонімы, варыянты слоў ці

інш.» [5, с. 11]. Акрамя таго, Г. М. Малажай падае ўзор аналізу тэкстаў з улікам іх прыналежнасці да аднаго з родаў літаратуры – эпас, лірыка, драма; ёю даюцца пэўныя метадычныя парады, неабходныя для больш дакладнай інтэрпрэтацыі зместу твораў, іх маўленчых рыс. У сваю чаргу В. А. Маслава адзначае, што прозу, пазію і драматургію трэба даследаваць з улікам спецыфічных уласцівасцей, якімі характарызуецца адпаведныя разнавіднасці літаратурных твораў: так, «у аснове эпаса – па-мастацку асвоеная падзея; драмы – дзеянне; у аснове лірыкі – лірычнае перажыванне, настрой» [6, с. 38].

А. А. Статкевіч асвятляе розныя падыходы да вывучэння тэксту ў сучасным мовазнаўстве, акрэслівае яго асноўныя характарыстыкі, выяўляе розніцу паміж такімі тыпамі аповеду, як апавяданне, апісанне, разважанне [9, с. 152, 156, 160], вызначае асноўныя ўласцівасці тэксту, якія неабходна ўлічваць пры яго стварэнні ці аналізе, сярод іх – інфармацыйнасць, антрапацэнтрычнасць, мадальнасць, паслядоўнасць, статычнасць і дынамічнасць, дыялагічнасць, інтэктэкстуальнасць, структурнасць, цэласнасць, звязнасць, вобразнасць і інш. [9, с. 8–17].

А. С. Дзядова адзначае, што актуальнасць дысцыпліны ФАТ зыходзіць найперш з сучаснай методыкі, якая прыйшла на змену сацыялагізаванаму падыходу да вывучэння літаратурных твораў, мэта якой – у цэнтры увагі – мастацкі бок літаратурных твораў [1, с. 7]. Услед за іншымі прадстаўнікамі беларускай школы лінгвістаў дадзенага накірунку навукоўца разглядае мастацкі твор як твор мастацтва, як носбіт пэўнай мастацкай ідэі, абумоўленай эстэтычнай функцыяй мовы [1, с. 7]. З’яўляючыся прыхільнікам паўзроўневага аналізу мастацкай мовы, лічыць неабходным вылучаць некалькі ўзроўняў, сярод якіх – моўны (вытлумачэнне разнастайных моўных фактаў); літаратурны (сістэма мастацкіх вобразаў, жанрава-камапазіцыйная арганізацыя); ідэйна-эстэтычны (любый твор з’яўляецца выражэннем пэўнага светапогляду) [1, с. 8]. Сярод моўных узроўняў навукоўца традыцыйна вылучае лексіка-фразеалагічны, фанетычны, марфалагічны, сінтаксічны. Даследчык слушна зазначае, што, назіраючы за іх сродкамі, важна акрэсліць іх функцыю ў раскрыцці зместу і стварэнні экспрэсіўнасці твора, а таксама належную ўвагу надаваць «моцным» пазіцыям у традыцыйным разуменні тэрміна, вобразным сродкам мовы і сродкам стварэння вобразнасці – агульнаўжывальным словам, якія становяцца вобразнымі, экспрэсіўнымі ў мастацкім кантэксце ў выніку змен семантычнага характару [1, с. 4–5]. Навукоўца прапаноўвае падчас ФАТ праводзіць этналінгвістычны аналіз, кролькі «мастацкі тэкст, хоць і не з’яўляецца ў поўнай меры аб’ектыўнай крыніцай інфармацыі пра культуру пэўнай краіны, валодае вялікім этнакультурным патэнцыялам, аказваючы моцнае эмацыйнае ўздзеянне на чытача. Мэтай этналінгвістычнага аналізу мастацкага твора з’яўляецца выяўленне ў ім нацыянальна-культурнага кампанента мовы» [1, с. 9].

А. І. Рэвуцкі прапаноўвае методыку шматаспектнага, цэласнага ў сваёй аснове філалагічнага аналізу тэксту (на матэрыяле рускай літаратуры) і закранае шэраг пытанняў, якія ўзнікаюць пры інтэрпрэтацыі твораў. Мастацкі тэкст разглядаецца ім як дыкурс, як камунікатыўна абумоўленае звязнае цэлае, аналіз якога павінен адлюстроўваць міждысцыплінарныя ўзаемадзеянні і вырашаць разнастайныя задачы, якія, у т. л. будучь садзейнічаць развіццю кожнага навучэнца, кожнага індывіда як творчай асобы і ўплываць на яго духоўнае развіццё [8, с. 13]. Прапанаваная даследчыкам сістэма шматаспектнага аналізу тэксту прадугледжвае тры асноўныя этапы: датэкставы, тэкставы і затэкставы. Менавіта на тэкставым узроўні традыцыйна вырашаецца шэраг задач, накіраваных на аналіз мастацка-маўленчай тканіны (выяўленне моўных асаблівасцей жанра, характарыстыка моўна-вобразнай сістэмы, узаемадзеянне вобразных сродкаў з вызначэннем іх эстэтычнай вартасці, аналіз тэксту як сукупнасць тэмна-рэменных блокаў і г. д.).

Значны ўклад ў развіццё ФАТ зроблены В. А. Маславай: распрацаваны прынцыпы і этапы вывучэння праявічнага і паэтычнага тэкстаў, дэманструюцца магчымыя варыянты аналізу мастацкіх твораў, апісаны розныя катэгорыі філалагічнага аналізу тэксту, якія неабходна ўлічваць пры інтэрпрэтацыі літаратурных твораў: вобраз аўтара, лірычны герой, імпліцытны і экспліцытны змест, фон успрыняцця, мастацкі вобраз, паняцце падтэксту і інш. У аснову яе інтэрпрэтацыі мастацкіх твораў пакладзены тыя навуковыя палажэнні, згодна з якімі ўсе элементы тэксту разглядаюцца як ўзаемазвязаныя, у тэксце няма нічога выпадковага, кожная, нават адзінкавая, на першы погляд павярхоўная з’ява дэлігіруе да глыбінных сэнсаў, якія маюць міфалагічны, архетыпічны характар [6, с. 4]. У адпаведнасці з гэтым не выклікае сумненне навуковы тэзіс: увага павінна надавацца стварэнню «фону ўспрыняцця», мэта якога – выявіць сувязь твора з эпохай, філасофскімі плынямі, рэлігійнымі веравызнаннямі, рознымі мастацтвамі [6, с. 13].

Прапаноўваючы паэтапны шлях аналізу мастацкіх тэкстаў, іх моўных адметнасцей, навукоўцы І. Я. Лепешаў, А. І. Рэвуцкі, В. А. Маслава, А. П. Дзядова і інш. зазначаюць, што няма і не можа быць адзінай схемы ЛАТ ці ФАТ, паколькі кожны аналізуемы твор мае арыгінальны змест, прадстаўлены пэўным жанрам, вызначаецца аўтарскім уяўленнем пра аб’ект, увасоблены ў вобразах, а таксама аўтарскім ідыястылем як асаблівай манерай пісьма. Думаецца, А. І. Рэвуцкі правамерна запэўнівае, што «дадзеная працэдура аналізу не мае характару строгага прадпісання і пакідае інтэрпрэтатару свабоду ў выбары паслядоўнасці дзеянняў, акцэнтуючы ўвагу на якіх-небудзь адных баках тэксту і выключэнні з аналізу тых аперацый, вырашэнне якіх не прадугледжваецца прыродай разглядаемага тэксту: яго жанрам, спосабам кадзіравання вобразнай інфармацыі і інш.» [8, с. 162]. Імпануе думка В. А. Маславай пра тое, што, нягледзячы на адсутнасць адзінай схемы

аналізу, варта вучыцца і вучыць тэхніцы філалагічнага аналізу, паколькі мастацкі твор – гэта, па-першае, сродак зносінаў паміж людзьмі, пакаленнямі, народамі, па-другое, мастацкі тэкст можна разглядаць і як эстэтычны аб’ект, і як гістарычны дакумент, як ілюстрацыю псіхалогіі цэлага народа, а як помнік культуры (нацыянальнай літаратуры і літаратурнай мовы), як помнік эстэтычнай думкі [6, с. 34]. Навукоўца пераканана, што «філалагічнае» ўмяшальніцтва ў тэкст толькі на першы погляд здаецца прыкрай перашкодай, якая замінае індывідуальнаму эмацыянальна-рацыянальнаму спасціжэнню мастацкага свету, аднак насамрэч – гэта «павелічальнае шкло, праз якое тэкст толькі мацней уздзейнічае на чытача» [6, с. 14]. У выніку мы таксама мяркуем, што «філалагічны аналіз – гэта мастацтва, паколькі добры аналіз павінен даваць амаль такую самую эстэтычную асалоду, як і сам тэкст» [6, с. 134].

Такім чынам, навука пра мову мастацкай літаратуры з’яўляецца шматаспектным і актуальным напрамкам мовазнаўства, паколькі дзякуючы розным метадам і прыёмам, у т. л. шляхам комплекснай інтэрпрэтацыі ЛАТ ці ФАТ, выяўляецца здольнасць мовы праз мастацкія вобразы ўплываць на пачуцці чытача, а таксама даследуецца нацыянальная спецыфіка мовы, адметнасць аўтарскіх ідыястыляў, замацоўваюцца і фарміруюцца моўныя нормы, удасканальваецца сістэма вобразных сродкаў мовы. Гэта значыць, адлюстроўваюцца перспектывы развіцця нацыянальнай мовы.

1. Дзядова, А. С. Філалагічны аналіз тэксту: метады рэк. / А. С. Дзядова. – Віцебск: ВДУ ім. П. М. Машэрава, 2017. – 44 с.

2. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Вышэйшая шк., 2009. – 287 с.

3. Лінгвістычны аналіз тэксту: зб. арт. / пад рэд. Ф. Янкоўскага. – Мінск: Мінскі пед. ін-т ім. М. Горкага, 1978. – 81 с.

4. Лінгвістычны аналіз тэксту: матэрыялы семінара / пад рэд. Ф. М. Янкоўскага. – Мінск: Мінскі пед. ін-т ім. М. Горкага, 1975. – 142 с.

5. Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэб. дапам. / Г. М. Малажай. – 2-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск: Вышэйшая шк., 1992. – 367 с.

6. Маслова, В. А. Филологический анализ художественного текста: учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск: Універсітэцкае, 2000. – 173 с.

7. Пісарэнка, А. М. Стылістыка беларускага мастацкага маўлення / А. М. Пісарэнка. – Мінск: БДУКМ, 2020. – 263 с.

8. Ревуцкі, О. И. Филологический анализ художественного текста: учеб. пособие / О. И. Ревуцкий. – Минск: РИВШ, 2006. – 320 с.

9. Статкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэб. дапам. / А. А. Статкевіч. – Гомель: Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны, 2018. – 196 с.